

СУПЕРЕЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ВИМІРУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ

ФІЛАТОВ В. М.

кандидат економічних наук

РОМАШОВА Я. В.

аспірантка

Харків

Динамічність сучасного світу проявляється практично у всіх сферах розвитку суспільства: соціальної, економічній, політичній, духовній і характеризується все більшою інтенсивністю, різноплановістю, багатомірністю. Одним із найширокомасштабних проявів такої динаміки є міграція. Звичайно, сучасна міграція багато в чому представляє собою соціальне явище, зумовлене дією цілого комплексу виробничих, соціально-економічних, демографічних, політичних, культурних факторів. Між тим, слід визнати, що міграційні потоки поряд з інформаційними і економічними потоками не тільки активно впливають на темпи і характер розвитку країн і регіонів, але й відіграють роль зовнішніх факторів впливу на структуру і систему як державних, так і міжнародних суспільних відносин.

Причинами міграції виступають переважно соціально-економічні чинники. Проте в окремі періоди в різних країнах висувуються на перше місце політичні, національні, релігійні чинники. Під час воєн (світових і локальних) основними контингентами мігрантів стають біженці та переміщені особи.

Сучасні світові тенденції міграції достатньо представлені в статистиці: згідно з останніми даними Світового банку зараз близько 215 млн осіб проживають не в своїх країнах, що становить 3,2% від чисельності на-

селення світу. Причому 16,3 млн мігрантів – біженці, а решта 93% – змінили місце проживання переважно з економічних причин [10].

Міграційні процеси мають складний характер, вони охоплюють практично всю територію світу і характерні як для розвинених держав, так і для слаборозвинених. Загальний динамізм сучасного трансформаційного періоду активізував ці процеси, що вносить нерівновагу в економіку, соціум, політику. Для України, в її кризовому стані, зараз ця проблема стоїть досить гостро: відтік умів, робочої сили, транзитні потоки з Азії в Європу завдають збитки економіці і створюють складні проблемні ситуації. Треба визнати, що до такого масштабного явища Україна не готова. Щоб ефективно врегулювати ситуацію, потрібні наукові знання з цього питання, правові основи і практичні заходи.

В Україні критичний стан економіки, руйнація соціальної сфери, особливо на селі, поглиблення майнового розшарування в суспільстві призвело до загострення демографічної ситуації. Що, у свою чергу, також позначається наростанням масштабних міграційних процесів – відїзд багатьох українців на постійне проживання до інших держав, а також пошук мільйонами людей роботи за кордоном. Така проблема не може бути віддана «на відкуп» ринковим механізмам і потребує комплексного підходу до її вирішення на рівні держави.

Питанням міграції приділяли увагу ще в XIX ст. представники Чиказької школи Р. Парк, Е. Берджес і Р. Маккензі [5, с. 34 – 38]. Нові напрацювання аналізу масових переселень характерні для вчених В.Л. Іноземцева, В. А. Іонцева, Л. Л. Рибаківського, С. В. Рязанцева, Ф. Дювеля, Б. МакКінлі, У. Петерсена.

Процесуальна сторона міграції населення досліджувалась Т. І. Заславською, В. М. Моїсеєнко, Є. С. Кра-

синцем, Г. Овчинниковим. З історії наукового підходу до проблеми випливає, що перші значні дослідження в міграційну проблематику зробили соціологи. Зараз значну увагу цьому процесу приділяють історики і економісти. Їх вклад особливо визначний в українській науці (Д. Богиня, В. Гаєць, Е. Лібанова, А. Філіпенко).

Досліджувались теми – конкурентоспроможність людського капіталу, механізм регулювання міграційних процесів, соціальні механізми інтелектуальної міграції, державне регулювання зовнішньої трудової міграції, міжнародна трудова міграція (порівняльний аналіз Чеської республіки і України), правове регулювання міжнародних процесів.

Незважаючи на наявність наукових розробок у міграційному секторі соціальних і економічних робіт, та з урахуванням зміни умов, виникають нові особливості, що потребують сучасного підходу до їх розгляду. Це стосується структури мігрантів, причин переселення, умов врегулювання інтересів самих мігрантів і держави. Ці питання і прийняті за основу в проведеному дослідженні.

Зараз для України масштаби міграції набули загрозового значення: за кордоном майже постійно працює від 4 до 7 мільйонів наших співвітчизників (за різними даними). Натомість в Україні значна доля іммігрантів (табл. 1).

Таблиця 1

Іноземні громадяни, які знаходяться на території України [4, с. 10]

| Країна | Чисельність громадян, які знаходяться на території України | |
|--------------|--|-----------|
| | Постійно | Тимчасово |
| Росія | 115409 | 25179 |
| Молдова | 10725 | 3324 |
| Вірменія | 8644 | 2678 |
| Грузія | 7570 | 4178 |
| Азербайджан | 7153 | 7003 |
| Узбекистан | 6600 | 2622 |
| Білорусь | 5380 | 2065 |
| В'єтнам | 3932 | 2022 |
| Казахстан | 3299 | 795 |
| Ізраїль | 1657 | 440 |
| Литва | 1234 | 149 |
| Сирія | 1064 | 1740 |
| Туркменістан | 1034 | 3726 |
| Китай | 983 | 6434 |
| Польща | 981 | 1042 |
| Таджикистан | 836 | 1001 |
| Киргизія | 802 | 605 |
| Македонія | 49 | 14 |
| Албанія | 17 | 18 |

За офіційними даними, тільки в м. Харкові постійно або тимчасово проживають близько 3 тис. громадян В'єтнаму. Усього ж, за інформацією, отриманої з МВС,

на території України постійно проживають 3932 громадянина В'єтнаму, тимчасово перебувають – 2022; ще близько 1555 (за період починаючи з 2002 р.) одержали громадянство України. В'єтнам займає перше місце серед країн далекого зарубіжжя і випереджає багато країн СНД за кількістю осіб, які постійно опановують територію України, що наочно видно з представлених прес-службою МВС даних (табл. 1), а також за кількістю осіб, що отримали українське громадянство.

Зараз загальна чисельність іноземців та осіб без громадянства, які знаходяться на обліку органів внутрішніх справ (за інформацією МВС) – 287 001, з них 194 753 постійно проживають в нашій країні, 92 248 – прибули для тривалого перебування (вчитися, працювати, знаходяться тут в особистих і службових справах) [3].

Постає питання: позитивно чи негативно оцінювати ситуацію, що склалася в Україні? Є дві протилежні точки зору на скорочення чисельності населення в Україні і вплив мігрантів.

З одного боку, ситуацію в Україні вважають демографічним лихом (катастрофою): справді, з 1991 по 2010 рр. кількість людей в Україні зменшилася на 6 мільйонів (з 52 млн до 46 млн), що більш ніж у три рази перевищує чисельність всього населення Криму, або більш образно – це втрата 6 міст-мільйонників. Крім того, за оцінками експертів, вже до 2050 р. населення України може скоротитися до 30 мільйонів [3].

Виділяють три основні причини демографічної кризи в Україні: низька народжуваність, висока смертність, негативна демографічна динаміка.

Кризова демографічна динаміка може призвести до погіршення політичної, економічної, освітньої та соціальної ситуації в країні. Падає економічна і військова міць, яка багато в чому залежна від кількості населення; в освітній сфері зменшується кількість школярів і студентів, а звідси – може виникнути дефіцит фахівців і вчених. Якщо зменшується прошарок працюючих, то на них збільшується навантаження пенсіонерів, дітей та інших незахищених верств населення. Наприклад, у світі в 2009 р. на 100 осіб працездатного віку припадало 34 людини у віці старше 60 років, а до 2050 р. очікується, що це співвідношення становитиме 100 : 62. А в Україні вже в 2010 р. на 10 працюючих припадає 9 пенсіонерів [1].

Логічно припустити, що проблему нестатку працездатного населення можна вирішити за допомогою імпорту робочої сили. Але для того, щоб залучити мігрантів, країна, а точніше, її економіка, повинна мати надлишок робочих місць і брак робочих рук (або умів), чого в Україні на сьогоднішній день не спостерігається. Проте існує позитивна динаміка напливу мігрантів з бідних країн, а це, за відсутності економічного підйому і створення нових робочих місць може призвести до небажаних наслідків – включення нових мігрантів в напівкримінальну або кримінальну сферу – виникає сегмент «проблемних мігрантів».

Невиключно, що розвиненим західним країнам вигідно, щоб проблемні мігранти «осідали» у нас, а більш «європеїзовані» українські робітники і фахівці емігрува-

ли на Захід. «Але створення в Україні «відстійника» для мільйонів людей, вже «відірваних від їх вітчизняного коріння», жебраків, голодних, розлючених і малоосвічених, може породити (і це вже реальність) цілий комплекс проблем у нашій країні» [7].

Низька народжуваність, як одна з причин демографічної кризи, – проблема багатьох країн. Дослідники довели неспроможність теорії, згідно з якою підвищення життєвого рівня в країні розгойдає хвилю народжуваності населення. Швидше навпаки. Наприклад, у Німеччині з високим життєвим рівнем коефіцієнт фертильності (кількість народжуваних дітей на жінку) знаходиться на рівні 1,1 – 1,2, при нормативі для простого відтворення – 2,1 – 2,2. У бідних Афганістані, Непалі, Ємені коефіцієнт фертильності має значення приблизно 5-6, що свідчить про подвоєння чисельності населення раз на 25 – 30 років. В Україні коефіцієнт фертильності – 1,3, але падіння народжуваності свідчить не про високий рівень життя українців, а скоріше про процес урбанізації, розпаду традицій на фоні економічного спаду [9].

Процес урбанізації в Китаї за 30 років збільшив міське населення з 20% до 60%. При незмінних темпах внутрішньої міграції ресурс Китаю за 10 – 15 років буде вичерпано. І тоді країна постане перед проблемою імпорту робочої сили.

Згідно з даними ООН Україна займає 24 місце у списку країн, де міське населення перевищує сільське, а частка міського населення в країні у 2010 році дорівнює 67,9% [2, с. 13]. Українські соціологи, відзначають, що за якістю життя і рівнем отримуваних послуг місто більш привабливе для українців, ніж село.

Підвищення рівня життя також не в змозі вирішити демографічних проблем. Розпад традицій, переоцінка цінностей, нова організація життя людей призвела до того, що в разі підвищення матеріального достатку люди витрачають гроші в першу чергу на кар'єрне зростання, матеріальні цінності, особисте споживання, розваги, «пожити для себе» – ці стимули суперечать природі материнства і не сприяють народженню нових дітей. Таким чином, ліквідувати демографічну кризу, не призупинивши руйнівних змін у світогляді людей, неможливо.

З іншого боку, високий рівень смертності обумовлений нездоровим способом життя, недоступним (через дорожнечу або якість) лікуванням, постійними стресовими ситуаціями, непередбачуваним майбутнім, тобто соціальними і економічними факторами, які характеризують становище в країні. У такому разі можна говорити тільки про негативну міграцію – відтік населення в країну з більш сприятливими умовами.

Інша точка зору на скорочення чисельності народу в Україну і вплив мігрантів відкриває нові грані демографічної проблеми: полінаціональна збалансованість (в широкому розумінні) населення країни. За останні 19 років населення України скоротилось на 6 млн осіб, але чи є об'єктивна необхідність повернення до цифри 52 млн і зростання чисельності далі? О. Супруненко стверджує, що «насправді Україні не потрібна велика кількість населення, бо кількість вже давно не забезпечує ні

відповідних воєнних переваг, ні економічної успішності» [8, с. 3]. Для цього він приводить такі факти:

По-перше, щільність населення України складає 76 чол. на кв. км (є Китаї – 135 чол. на кв. км, в Індонезії – 131 чол. на кв. км, в Бірмі – 62 чол. на кв. км, в Лаосі – 25 чол. на кв. км), тобто країна не «страждає» через неосвоєність територій, а навпаки: Україна лідирує в світі по показнику розораності земель – 80%, лісистості – 16%, заповідних зон – 5%. Таким чином виникає питання: чи є об'єктивна причина збільшувати щільність населення, якщо економічні показники при наявних даних далеко не найкращі?

По-друге, у розвинених країнах технічний прогрес настільки різко підвищив продуктивність праці, що сьогодні на виробництво всього необхідного людині працюють 10% населення. Таким чином, приділяти увагу треба не кількості населення країни, а відтворенню і оновленню основних засобів виробництва, формуванню нової економічної структури країни.

По-третє, демографічна політика повинна бути направлена в першу чергу не на підвищення коефіцієнта народжуваності, а на забезпечення якісного життя існуючого населення населення країни.

З такої точки зору можна зробити висновок про необхідність обмеження імміграції населення із слаборозвинених країн та зосередження уваги на раціональному використанні наявних ресурсів країни.

З огляду на все вищесказане, можна зробити висновок: *міграція – питання суперечливе*. Але наявність міждисциплінарного підходу, різних методів дослідження, протилежних точок зору – не зупиняє світову міграційну практику в створенні й удосконаленні всієї системи міграційного інституту.

Глобальні засади цього питання розроблюються в системі ООН, у тому числі в Комісії ООН з народонаселення. Значну роботу проводить Міграційна організація труда (МОТ), ряд міжнародних договорів прийнято в рамках ВОЗ. Підвищується роль міжнародної організації по міграції (МОМ). В Західній Європі створено міжнародний комітет з питань міграції (CDMG). І це тільки верхівка Міжнародної міграційної піраміди регулювань, а в містах і регіонах діє ціла система первинної міграційної ланки (паспортна, візова, документально-дозвільна, реєстраційна, регуляторна).

Звісно, що міграційний процес не зупинити, отже треба його організувати і задіяти з позитивним ефектом. Зв'язок головних складових міграції приведено на *рис. 1*.

У викладеному матеріалі міграційної проблематики та її зв'язку з інституційним забезпеченням акцент зроблено на міжнародних міграційних процесах. Це важлива проблема. Але масштаби, форми і наслідки внутрішньої міграції для України не менш важливі та складні. І це окрема тема. В її основі проблеми урбанізації – вимирає село, формується суспільство маргінального типу, значне безробіття, кризи. Причому демографічна криза в сільській місцевості ніяк не реагує на докази Нобелівських лауреатів про хвильові коливання в економічному процесі – село руйнується постійно, безповоротно. Тут має бути своя і демографічна, і мігра-

ційна, і соціальна політика, і, знову таки – виважена державна політика, доведена до інституційних норм і організаційних систем. На селі земля виснажена, техніки не вистачає, державна допомога «непрозора», фермерство відкотилось назад під впливом криміналу і неефективної державної підтримки.

Така ситуація тільки підтверджує необхідність реформи, яка б допомогла залучити в сільську місцевість молодих фахівців. Це не тільки значною мірою вирішило би проблему безробіття, але й допомогло раціонально розподілити виробничі сили країни. З іншої точки зору, це може стати фундаментом для відродження традицій, збереження національної цілісності і унікальності.

У рамках трансформації міграційного інституту розглядається пропозиція створення Міграційного Кодексу України. Але, на наш погляд, це поки що занадто рано і несвоечасно. Україна ще не має ні признаної міграційної концепції, ні стратегії, ні виваженої політики «правового і ділового режиму». Хай би який якісний Кодекс зараз не створили – завтра до нього цілим потоком будуть вливатися поправки і корективи.

У ХХІ столітті зміна економічних інститутів значною мірою є результатом реформ, цілеспрямованих заходів різного масштабу, що проводяться за певним планом. Реформи генерують потік інституційних інновацій, частина з яких виявляється здатною до розвитку в їх за-

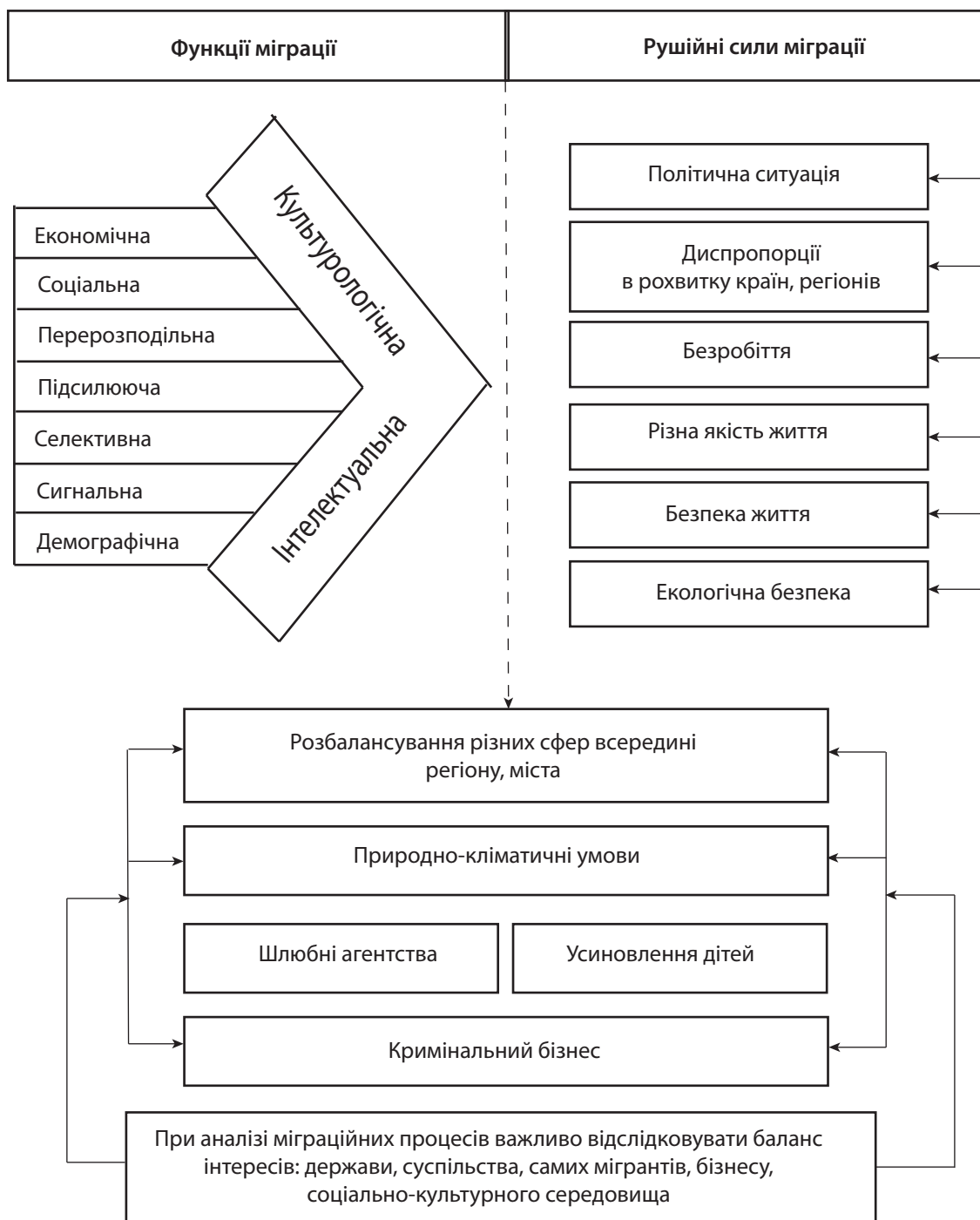


Рис. 1. Функції та рушійні сили міграції

думаному варіанті, інша частина реалізовується у вигляді, малосхожому на початковий проект, третя – швидко гине. Тому наукову теорію реформ слід розглядати як найважливішу частину інституціональної економіки. Але найчастіше українські реформатори не включають у свої розробки інституційну складову – і це або помилка, або – «інституційна пастка». Теорія інституційних пасток – неефективних, але стійких інститутів, або норм поведінки – демонструє хибність радикальних позицій і консервативного, і ліберального напрямлення. Як показують численні приклади, саме радикальні рішення найчастіше сприяють виникненню інституційних пасток.

Одна з головних небезпек для будь-якої реформи – перетворення непридатних норм в постійно діючі. Норма, яка вводиться, повинна бути дійсною на короткий термін і передбачати своє скасування в разі неефективності. Отже, при введенні в дію нових правил необхідно планувати й їх «демонтаж». Крім того, ми не завжди розуміємо, яку саме роль відіграє той чи інший інститут у підтримці інституційної рівноваги, і далеко не завжди вміємо спрогнозувати ефективність тієї чи іншої норми в довгостроковій перспективі. Тому важливо підтримувати розмаїття інституційних форм – чим багатше «інституціональна фауна», тим більше можливостей для виходу з інституційних пасток. Ця теорія як раз справедлива для міграційної політики.

Необхідно також враховувати витрати на формування і модернізацію інститутів, про що реформатори часто забувають. Це трансакційні витрати на інституційні трансформації. Орієнтовна структура цих витрат така [6, с. 44]:

- ✦ складання проекту трансформації;
- ✦ любювання проекту;
- ✦ створення і підтримка проміжних інститутів;
- ✦ реалізація проекту;
- ✦ демонтаж (якщо був) старого варіанту (інституту);
- ✦ адаптація системи до нового інституту;
- ✦ захист інституційних правил.

Будь-яка реформа, що призвана бути ефективною і сприяти економічному, політичному, соціальному зростанню країни, не може ігнорувати ці принципи для досягнення поставленої мети. Тим більше, в міграційному механізмі, де наука має цілий масив нерозв'язаних питань.

Масштабність міграційних процесів у сучасному суспільстві та їх роль в економічному, політичному, соціокультурному житті країн і народів вимагають подальшого посилення уваги до їхнього всебічного дослідження. Доцільне констатувати, що міграційні процеси зачіпають майже всі проблеми суспільства: економічні, політичні, правові, соціальні, культурні, етнічні і т. ін. Але навіть виважена раціональна демографічна політика може вирішити тільки поточні проблеми. Адже для довгострокового позитивного результату потрібно не скільки реформування інституту міграції, скільки розбудова суспільства нового типу, яке відповідає сучасним світовим тенденціям.

Проведені дослідження виявили відсутність в Україні відлагодженої управлінської структури, яка б

займалась міграційними проблемами на державному рівні. У результаті має місце втрата трудового та інтелектуального потенціалу нації, зростає об'єм конфліктних ситуацій, що призводить до збільшення соціальної напруги та нерівності в суспільстві.

Враховуючи зарубіжний досвід формування міграційної проблематики та базуючись на стратегічних завданнях розвитку України, можна констатувати, що в сучасних умовах є не тільки необхідність, но і можливість переведення нерегульованої міграційної проблеми в русло правового поля та інституційних норм. Для цього необхідно розробити основні положення формування міграційного інституту, враховуючи економічну складову, у тому числі трансакційні витрати, міграційні норми та права людини, соціальний захист мігрантів.

Головне завдання міграційної політики – створення умов максимального використання людського потенціалу задля підвищення ефективності розвитку економіки України. Ми вважаємо, що подальші дослідження необхідно концентрувати на трьох напрямках: міграційна аналітика, розробка та впровадження в практику дієвого механізму регулювання міграції, формування та розвиток у країні комплексу умов (політичних, економічних та інших) для стимулювання збільшення числа робочих місць. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Буганова Е.** Демографический прогноз. Мир постарее, а украинцев станет меньше на 15 миллионов. ДемоскопWeekly №365-366, 16 февраля – 1 марта 2009. Электронная версия бюллетеня «Население и общество». [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2009/0365/gazeta01.php>
2. Доклад ООН «Распределение населения, урбанизация, внутренняя миграция и развитие», 7 – 11 апреля 2008 г.
3. **Кантуган Д.** Демографическая реальность Украины. Возможен ли выход? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.qirim-vilayeti.com/content/view/1758/97>
4. **Лазаренко А.** Гости из Гонконга // Зеркало недели. – № 44 (824). – 27 ноября, 2010. – С. 9 – 11.
5. Методология и методы изучения миграционных процессов / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. – М., 2007.
6. **Полтерович В. М.** Институциональная динамика и теория реформ / В сб. Эволюционная экономика и «мэйн-стрим». – М.: Наука, 2000.
7. **Синенко О.** Внешняя трудовая миграция Украины: причины и последствия. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://e-com.dp.ua/text/migr_ukr.html
8. **Супруненко О.** Государственная демографическая политика: количество, не переходящее в качество / Украинская техническая газета. – №10, 10.05.09. – С. 3.
9. **Цхведиани В.** Миграционная политика и демографические перспективы Украины и мира. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=3961
10. **Щербакова Е.** Международные мигранты составляют около 3% населения мира, 20% из них проживают в США. ДемоскопWeekly №445-446, 29 ноября – 10 декабря 2010. Электронная версия бюллетеня «Население и общество» – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2010/0445/>